

— **СВІТЛАНА КОЛЯДЕНКО,**
кафедра соціальних технологій,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

**Наскрізна молодіжна тематика у
професійній підготовці майбутніх
соціальних працівників і працівниць**

«Після нашої Перемоги до загальної соціальної групи молодих людей приєднується ще одна частина молоді, які будуть молодими людьми, але при цьому ветеранами/ветеранками. І це такий значущий мотив, що ми вже зараз думаємо про те, що багато з них повернуться молодими, але дуже мудрими. Занадто мудрими. З таким досвідом, який у їхні роки не мав би бути взагалі. І тому ми маємо теж до цього бути готовими й готувати спеціалістів/спеціалісток до цього».

ПЕРЕДУМОВИ

Як ресурси, інструменти й матеріали Ради Європи, особливо завдяки вашій участі в її проєктах, дозволили вам створити і/або реалізувати освітню практику в молодіжній галузі?

На кафедрі в нас багато книг завдяки Проєкту «Молодь за демократію в Україні», ініціативам Ради Європи та іншим проєктам, а також викладачам і викладачам, які взяли в цьому участь. Це і посібники (Компас¹²⁰, Курикулум¹²¹, Молодіжна робота, інформована про травму¹²², Колекція досвіду¹²³, Закладинки¹²⁴), і ігри різноманітні, які дуже цікаві студентській молоді.¹²⁵ Також для нас дуже важливо, що досвід саме наших студентів і студенток представлено в посібнику про дослідження потреб молодих людей.¹²⁶ Соціальна й молодіжна робота, заснована на дослідженнях, важлива для розуміння того, що хоче молодь, і підкреслює принцип: нічого не робити без молоді. Тому що будь-якій групі дуже не подобається, коли щось роблять без

їхньої участі. І студенти/студентки одразу зреагували на цей підхід, почали робити свої проєкти зовсім по-іншому. На перший погляд, вони дивилися й думали: «Ох, як класно, який прекрасний проєкт, як здорово придумали!» А потім, коли почали вникати, зрозуміли, що не зовсім це так. Чому не запитали в молоді, чи їм потрібен цей проєкт? Тому запитувати молодих людей потрібно. Постійно і щодо будь-яких речей. **Хочеш щось побудувати – треба запитати.**

По-перше, важливо у співпраці з Міністерством освіти та науки отримати підтримку щодо підготовки молодіжних працівників/працівниць. Щоб це була не тільки ініціатива, у якої немає стратегії й підтримки, а щоб це були документи чи рекомендаційні листи від Міністерства для закладів вищої освіти. По-друге, дуже важлива якісна й доступна література: монографії, різноманітні матеріали, робочі зошити, цікаві альбоми, інфографіки та інше, – усе, що може наблизити нас до неформальної освіти. Так, це буде в системі формальної освіти, але хай вона буде в неформальному стилі – творча й креативна. По-третє, дуже класно поєднати нас з практиками/практикинями, щоб це була оптимальна дуальна освіта, тобто щоб був перелік установ молодіжної інфраструктури, на базі яких можна було би проводити практичні заняття, наприклад, як у співпраці з Житомирським обласним молодіжним центром і Вікторією Безсмертною. Щоб можна було все на практиці апробувати. У нас у місті ще є «Гончаров-центр». Є куди ходити. Хай це буде мережа закладів, де можна було би проходити практику або реалізовувати дуальну освіту. Мені дуже подобається ця форма, але вона потребує залучення практиків/практикинь, яким потрібно дати частину годин, щоб вони викладали практичні заняття, саме те, що вони набагато краще знають, уміють і люблять. Також добре було б забезпечити підготовку власне викладачів і викладачок, щоб це був сертифікований семінар або тренінг, на якому б розкрили

120. Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Друге видання, переглянуте / заг. ред. Руї Гомеш. Рада Європи, жовтень 2012 р. Видавництво «Право», 2020. URL: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a24e8d>

121. Курикулум для експертів та експерток Проєкту Ради Європи «Молодь за демократію в Україні». Проєкт / Марія Ясенювська, Оксана Салівочник, Олена Глазкова, Олена Черних, Стефан Маневський. Рада Європи, квітень 2021 URL: <https://rm.coe.int/curriculum-draft-youth-for-democracy-in-ukraine/1680a40ea6>

122. Посібник з навчального курсу з молодіжної роботи, інформованої про травму. Проєкт / Назарій Боярський, Юлія Єлфімова, Наталія Макієнко, Олена Черних. Рада Європи, серпень 2022. URL: <https://rm.coe.int/posybynyk-trauma-informed-youth-works-ukr-digital-yfduii/1680a8ec2f>

123. Колекція досвіду молодіжної роботи, що базується на підходах і стандартах Ради Європи, в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України / Людмила Кіндрат Надія Павлик Олена Черних Алонсо Ескамілья. Рада Європи, квітень 2023. URL: <https://rm.coe.int/experience-collection-27-04-23-4-/1680ab2181>

124. Закладинки: посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини. Переглянуте видання, 2016. Council of Europe, 2016.

URL: <https://rm.coe.int/16806f9aec>

125. Симуляційна гра «Червоні лінії»: Як створити молодіжний центр у своїй громаді / під керівництвом Івана Сапси. Рада Європи, грудень 2021.

URL: <https://rm.coe.int/yfdua-red-lines-simulation-game/1680a4f420>

126. Дослідження потреб молодих людей: крок за кроком: практичний посібник. Проєкт / Вікторія Безсмертна, Людмила Кіндрат, Олена Черних. Рада Європи, грудень 2021. URL: <https://rm.coe.int/research-on-the-needs-of-young-people-practical-guide-yfdua/1680a4f3b8>

вихідні положення й засади молодіжної роботи й молодіжної політики. Тому що це треба знати. Тобто треба створити базу для викладання, тоді університети зможуть це впровадити. Звісно, хотілось би вивчити досвід інших країн, і ми до цього прагнули й постійно намагалися це зробити. Дуже важливим мені виглядає досвід країн, які щось подібне пережили, наприклад, Грузії, Боснії, Герцоговини, Македонії. Було дуже цікаво почути про специфіку роботи, яка в них після припинення війни почалася. Війна на території і всі міграційні процеси, демографічні зрушення – важливий досвід країн, які пережили схожі події.

ПРО ДОСВІД

Розкажіть, будь ласка, про вашу освітню практику – з чого вона складається, у чому її суть та ідея?

У цьому дослідженні йдеться про освітній досвід за останні п'ять-шість років. Я так розумію, що початок покладено з того моменту, як почали готувати молодіжних працівників/працівниць. Тобто саме тоді почалася практика підготовки соціальних працівників/працівниць. Але я хочу сказати, що в нас робота з молоддю, соціальна робота з молоддю триває вже 20 років. Тому можна вважати, що коли в 2003 році була створена Соціальна студентська служба для молоді Житомирського державного університету імені Івана Франка, тоді й був початок цієї роботи. У жовтні виповнилося 20 років. Студентська соціальна служба для молоді існує досі. По-друге, почали вводити навчальні дисципліни, більшість з яких підіймає молодіжну тематику. Дисципліни почали викладати майже одночасно зі створенням Студентської соціальної служби для молоді в Житомирському державному

університеті імені Івана Франка. Спочатку це був обов'язковий навчальний курс «Соціальний супровід студентської молоді». Після 2015 року, коли соціальну педагогіку віднесли до спеціальності «Соціальна робота», на нашій кафедрі з'явилося кілька дисциплін: «Соціальна політика», у якій серед іншого розглядають молодіжну політику; «Молодіжна соціальна робота», яку викладають дотепер. Потрібно зауважити, що наскрізна тематика молодіжної роботи й соціального захисту молодих людей наявна абсолютно в усіх «класичних» дисциплінах навчального плану з підготовки майбутніх соціальних працівників і працівниць: «Технології соціальної роботи», «Методика соціальної роботи», «Соціальне консультування», «Соціальна інклюзія», «Соціальна профілактика», «Соціальна робота у громаді» та інших. Тому не можна сказати, що вона є виключеною. Ні, така практика існує, і вона постійно вдосконалюється. Тому, коли ми задумалися щодо зміни бакалаврської ОП і введення молодіжної соціальної роботи, то було зрозуміло, що це досяжна й реалістична мета, оскільки буквально в кожній є розділ щодо роботи з молодими людьми. Усі мають теми на кшталт: «Технології роботи з молоддю» (у курсі «Технології соціальної роботи»), «Методика роботи з молоддю» (у курсі «Методика соціальної роботи»), і так у багатьох дисциплінах. Окрім того, є навчальні й виробничі практики, які проводять на базі молодіжних громадських організацій і професійних асоціацій. Ці організації та об'єднання очолюють наші колишні студенти/студентки, магістранти/магістрантки, аспіранти/аспірантки. Тобто все одно це так чи так освітня підготовка до роботи з молодими людьми. Тому я можу сказати, що це апробується й імплементується не п'ять років, а більше, набагато більше.

У нас немає освітньої або освітньо-професійної програми, ми би хотіли створити таку на бакалаврському рівні, а саме «Соціальна робота. Молодіжна соціальна робота», щоб готувати соціальних працівників/працівниць, які працюватимуть з молоддю.

Водночас у вибірковій частині наших освітніх програм є багато компонент, які розкривають різні напрями роботи з молодими людьми, наприклад: «Соціальна підтримка студентської молоді», «Соціальна молодіжна робота», «Неформальна освіта дітей і молоді», «Формування безпечної поведінки підлітків в Інтернеті», «Вулична соціально-дозвілєва діяльність», «Організація масових заходів

у соціальній галузі», «Самоменеджмент лідерських якостей і соціальне лідерство».

Сильні сторони нашого досвіду – це, напевне, те, що в умовах війни вдалося зберегти викладацький склад. А отже, досвід викладання достатньо високий, і тому ми зможемо осилити введення спеціалізації «молодіжний працівник / молодіжна працівниця», зможемо організувати і зможемо нормально зробити. Це дуже сильна сторона, і вона ж слабка одночасно, тому що молоді немає. Молодь не йде. **Молодь, навпаки, іде з освіти у громадську сферу, тобто туди, де вони працюють і мають можливості для самореалізації й упровадження власних ідей.** Саме те, що молодь іде з галузі освіти, і є найбільший мінус і великий ризик на майбутнє для системи освіти загалом, не лише вищої, бо вже зараз існує великий віковий інтервал між студентами/студентками і викладачами/викладачками. Студенти/студентки не дуже сприймають нас через вік. А пройде ще років п'ять-десять, і віковий бар'єр в освіті поглибитися. Я дивилася, що кафедри соціальної роботи, які знаходяться на території України, постійно старіють і не поповнюються молодими викладачами/викладачками. І це є і буде виклик для галузі освіти. Тоді, коли ми відкривали Студентську соціальну службу і пропонували молодіжну тематику для викладання, це було дуже ефективно. Передусім тому, що 20 років тому ми були майже однакові зі студентами за віком, тобто ми для них були молодими й рівними. І це спрацьовувало дуже добре. А тепер це заважатиме. Незважаючи на те, що в нас є досвід. Тобто досвід буде і допомагати, і заважати в реалізації. Я відчуваю, що ми готові підготувати молодих викладачів/викладачок, щоб передати їм певні напрями. Ми готові, але де ж вони? Їх немає. Потрібно хоча би п'ять-шість років, щоб підготувати молодого викладача / молоду викладачку. Їх немає з різних причин: частина наших кращих випускників і випускниць виїхала за кордон; частина – пішла на війну, тобто війна впливає на ситуацію. З моїх спостережень, українські університети готові змінювати систему, тому що розуміють – це виклик для країни, потреба відроджувати державу. Відроджувати державу старими силами ми не зможемо. Значить тим більше важливо берегти й залучати молодь, бо інакше це буде ще більший виклик, коли ми просто не матимемо, з ким це робити. Такий

достатньо песимістичний погляд вийшов, але й він є.

Які бар'єри або труднощі ви бачаєте в реалізації освітніх програм, спрямованих на підготовку фахівців і фахівчинь до роботи з молодими людьми?

Я не знаю, як це питання розглядатиметься й вирішуватиметься, але наразі менеджмент освітою лише заважає розвитку і втіленню інновацій, реальній роботі з молодими людьми. Є сподівання, що Проекту «Молодь за демократію в Україні» вдасться допомогти скоординувати роботу з професійної підготовки молодіжних працівників/працівниць на державному рівні і пробити цю «скляну стелю». Єдине, що дасть нам можливість створити ОП «Соціальна молодіжна робота», – це наявність міністерських директив, документів, визнання пріоритетності молодіжної роботи, готовність на загальноукраїнському рівні. Інакше менеджмент освіти може зупинити всі ініціативи через відсутність директив і розпоряджень. І на цьому все закінчиться. Наведу останній приклад, який дуже ускладнив організацію освітнього процесу. Для підготовки фахівців/фахівчинь визначальними є практичний досвід і реальні практики, тобто важливо не сидіти під час практичних занять, а відвідувати, вивчати, набувати досвіду взаємодії в реальних соціальних установах і закладах. Відповідальністю викладача/викладачки є організація практичних занять, побудова партнерства з соціальними установами й реалізація дуальної освіти в такий спосіб. Студентська молодь завжди із задоволенням залучається до таких практичних занять, їм це близько й цікаво. Але зараз викладачів/викладачок зобов'язали на кожне практичне заняття чи години навчальної практики, організовані поза межами ЗВО, писати й затверджувати службові записки щодо виходу з території закладу й повної відповідальності за життя студентів/студенток. За два дні до заняття потрібно написати службову, підписати її на рівні деканату, ректорату і т. д. І тільки після цього можна щось робити. Це вбиває мотивацію, бажання й ініціативу щось робити на краще. Якщо ти не хочеш писати й затверджувати ці службові, ти просто нікуди не поведеш студентів/студенток; вони сидітимуть в аудиторії або в інтернеті. Управлінські рішення вбивають ініціативу і є значущим бар'єром.

Ще одним бар'єром у реалізації актуальних програм навчальних дисциплін є брак доступної літератури. Маленькими шматочками

підбираєш якісь речі, статті вишукуєш тощо. Завдяки співпраці є можливість отримувати хорошу літературу з проєктів. Було б корисно й важливо, якби Проєкт зміг створити й поширити літературу з різних напрямів молодіжної роботи. Бо це завжди бар'єр: коли немає на чому підготуватися, то це, звісно, буде бар'єром. Наступний бар'єр – відсутність молодих викладачів/викладачок і практиків/практикинь в університетах. Насправді це важко, особливо через потребу забезпечення досягнень у професійній діяльності¹²⁷. Практична робота дуже важлива. Але практики/практикині не можуть відповідати означеним вимогам. Тому хто викладатиме такі спеціалізовані дисципліни в галузі молодіжної роботи/молодіжної політики? Просто підготовлені молодіжні працівники/працівниці не зможуть, потрібна ще компетентність у викладанні цих дисциплін, розроблення освітньої документації й відповідність ліцензійним вимогам. Ще одним значущим бар'єром є часовий. Війна триває, і час працює проти нас. Чим швидше ми запустимо процеси щодо відновлення молодіжної роботи, тим буде краще. Тому що ми вже й так втратили достатньо часу. Це треба було починати, як і з патріотизмом, з першого року Незалежності; треба було розуміти, що молодь є головною, що молодь є базою. Ми втратили багато часу й маємо втрачені покоління. Вони так і називаються – втрачені покоління, бо їх уже не повернемо. Тому треба починати якомога швидше.

Після проведених вами освітніх заходів як би ви оцінили роботу, яка була здійснена на цей час? Які цілі були досягнуті, які питання не були передбачені, але були вирішені?

Уся ця робота, за її суттю, є волонтерською, альтруїстичною й заснованою на інтересах. Усе, що було зроблено, було зроблено просто тому, що ми не були байдужими до молодих людей. І вони відгукнулися. Нам іноді здавалося, що вони дуже інфантильні, а вони насправді дуже активні, їм хотілось би щось робити, бути корисними. І це нікуди не зникло. Дотепер є студентська молодь, яка бере відповідальність і починає робити. Тому я думаю, що якоїсь сильної допомоги ніколи ми не відчували. Якоїсь матеріальної підтримки теж не відчували ніколи. Але, незважаючи на це, телефон довіри працює, консультанти/консультантки набираються, підготовка іде. До нас приєднуються молоді люди, просто бачать у соціальних мережах і звертаються.

Ще цікавий досвід був запроваджений – Школа соціальної підтримки. Добре пішло. І там беруть участь ті молоді люди, які працюють уже, і ті, хто навчається, студенти/студентки коледжів також приєднуються. Усе будується на нашому ентузіазмі й тільки. Я не оцінюю, це погано чи добре. Але так не може тривати довго. Навіть волонтерську діяльність треба чимось підтримувати, наприклад, поїздками. Ось 17 листопада ми зі студентами/студентками їдемо в ще одну організацію ВПО «Щаслива підкова». Це кінний завод, який переїхав з Луганської області до нас у Житомирську область, і ми їдемо до них у гості, веземо яблучка й моркву. Отже, студенти і студентки ще й погуляють, покатаються, об'єднаються. Це також стимул. Ми їдемо не одні. Ми їдемо з дітками з благодійного фонду «Кульбабка». Дітям ми підготуємо іграшки, пограємо з ними. Це буде і практика, і волонтерство, і задоволення просто для себе. Я думаю, що буде цікаво.

ПРО МОТИВАЦІЮ ТА СТУДЕНТСТВО

Які основні досягнення (успіхи) вашої практики? Чи цікава вона майбутнім фахівцям і фахівчиням? Що викликає найбільший інтерес студентства?

Ми обрали молодіжну тематику саме тому, що ми до цього найбільш дотичні. Тобто ми постійно працюємо з молоддю, і треба сказати, що той старий анекдот про те, що є жінки, чоловіки і студенти/студентки, треба забувати. Тому що ця категорія доволі велика. У кількісному складі ми тепер уже довго не зможемо визначити, скільки саме зараз молоді перебуває в Україні, через війну й міграційні процеси. Але ми завжди маємо достатньо велику частину населення, яка належить до молоді. Так, ця категорія постійно змінюється за складом, цього не можна оминати. Це зумовлено різними чинниками: демографічними, політичними й т. ін. Тому для нас було так важливо включати молодь як особливу соціальну групу під час вивчення дисциплін. Особливо, якщо ти говориш з молоддю про молодь, то це завжди підсилює соціальну роботу та її значення. З мого досвіду, студентській молоді важче вивчати соціальну геронтологію, вона їм мало цікава, вони не розуміють проблем людей похилого віку. А як тільки ти переключаєшся на студентство, молодь, старших підлітків, то інтерес одразу зростає, тому що це про них. Важливим у

соціальної роботі є принцип рівний/рівна – рівному/рівній. На мою думку, за цим майбутнє. Тому ми й прагнемо вивчити це питання й перейти на підготовку соціальних молодіжних працівників/працівниць, бо молодим людям це близько й актуально.

Я так думаю, що **після нашої Перемоги до загальної соціальної групи молодих людей приєднається ще одна частина молоді, які будуть молодими, але при цьому ветеранами/ветеранками, тобто, учасниками/учасницями бойових дій.** І з ними теж треба буде вести соціальну роботу і, напевне, дуже суттєву. **І це такий значущий мотив, що ми зараз уже думаємо про те, що багато з них повернуться молодими, але дуже мудрими. Занадто мудрими. З таким досвідом, який в їхні роки не мав би бути взагалі. І тому ми маємо теж до цього бути готовими й готувати спеціалістів/спеціалісток до цього.** Нещодавно розпочався освітній проєкт «Інститут помічника ветерана/ветеранки»,¹²⁸ який акцентує увагу на цій проблемі. Тому це є важливою мотивацією.

Ще один важливий і цікавий мотив, про який я багато думаю останнім часом: я хочу, щоб молодь повернулася. Я дуже цього хочу. Я хочу, щоб вони повернулися з-за кордону. Я розумію, що чим довше триває війна, тим більше людей залишиться за кордоном. Але в мене тоді питання: як ми збираємося відбудовувати Україну? Усе те, що сталося в Україні, потребує молодих людей. Відповідно, потрібно прагнути того, щоб молоді люди повернулися. А для того, щоб вони повернулися, вони мають знати, що вони потрібні і суспільству, і державі; що вони можуть сюди повернутися, і з ними працюватимуть, і вони зможуть себе реалізувати. Я розумію, що це поки що лише мрія. Але така чудова мрія. Дуже хочеться, щоб більше молодих людей повернулися. Занадто багато поїхало. І саме молодих людей. І діти, які майбутня молодь.

З того часу, коли я почала займатися студентською молодіжною соціальною роботою, я не пам'ятаю ще року, коли б я не брала участь у неформальній освіті. Це дуже круто стимулює. Реально. Ти маєш бути, як говорить мій син, у тренді завжди. Ти маєш тримати руку на пульсі. Якщо на парі студенти/студентки сказали: «Ми хочемо аналізувати серіал “Чорне дзеркало”!», ти відповіла: «О,

круто! Я знаю, що це!». І вони розуміють, що викладачі/викладачки дійсно в тренді, знають, що це таке – бути у спільному інформаційному полі, мати можливість говорити на спільні теми. Я аналізувала своє резюме й резюме інших викладачів/викладачок. Усі прагнуть саморозвитку й бути «на хвилі». Щодо мого резюме, то не було жодного року, коли я не підвищувала кваліфікацію. До сучасних соціальних дисциплін мало або немає хорошої літератури. Чим це можна компенсувати? Участю в освітніх програмах, вивченням європейського досвіду, власним розробленням таких джерел. Допомагають тренінги, конференції, форуми, обмін досвідом, освітні подорожі. Тому я тепер достатньо вільно і впевнено почуваюся в галузях, які цікаві молодим людям. Це навчання з прав людини, обізнаність щодо адвокації прав ЛГБТІК-спільноти та інше. Є такі речі, які молоді люди говорять, а я відповідаю: «Добре! Я знаю, як вам допомогти!». Тобто я знаю, як це зробити. Я не просто знаю це теоретично. Я знаю, як це практично зробити. І в тому, напевне, цінність проведеної роботи.

Я вважаю, що найбільшим досягненням нашої освітньої програми є те, що, прослухавши такі дисципліни, молоді люди потім ідуть працювати саме в ці установи. Це, напевне, найбільше досягнення. Також важливими є студентські наукові роботи, досягнення та призові місця з науки, наприклад, перемоги у фонді «Завтра.ua», участь у Всеукраїнських конференціях. Я часто розмірковую: от ти читаєш курс, а через кілька років людина прагне й добивається того, що йде працювати. Іде працювати саме з тією категорією клієнтів/клієнток. І працює. І їй вдається. У нас таких випадків багато. Дуже багато. Це ті люди, які випускалися й очолювали благодійні організації, громадські організації, фонди різноманітні. Або виходили і йшли працювати в пенітенціарну службу, телефон довіри тощо. Оце і є наше найвище досягнення – коли молода людина йде працювати за фахом і не жалкує про це. І постійно згадує, що так, вона почула про це під час навчання й захотіла працювати саме тому, що почула в університеті від викладачів/викладачок. І просто «запала» на цю категорію конкретно й пішла працювати, пішла щось робити. Я думаю, що це найвище досягнення.

128. Порхун Тетяна. В Україні запровадили інститут помічника ветерана. Загальнодержавне аналітичне видання «Соціальна справа». URL: <https://socsprava.com.ua/praktyka/v-ukrayini-zaprovadyly-instytut-pomichnyka-veterana/>

ПРО ВЛАСНІ БАЧЕННЯ

Наостанок, якби вам довелося дати ключову або фундаментальну пораду іншим освітянам, як в Україні, так і в інших країнах, то що б це було в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців і фахівчинь з питань молоді (молодіжних працівників і працівниць)?

Ніколи не зупинятися. Як тільки ми зупинимося, ми станемо нецікаві для молоді. Молоді люди перестануть до нас звертатися. Вони перестануть цього вчитися й не працюватимуть потім далі. Якщо ми будемо їм нецікаві, якщо ми просто випадемо з життя й не будемо постійно прислуховуватися, придивлятися, дивитися, читати... Не можна. Якщо ти працюєш з молоддю, ти маєш бути постійно в тонусі.

У мене в цьому році був цікавий випадок з першокурсницями. Ми спілкувалися, і я порадила їм звернутися до фахівця/фахівчині. А вони підійшли до мене й запитали: «А до вас можна?». Оце, я думаю, найвища оцінка. Тому що, якщо б ми зупинилися, якщо б ми припинили над собою працювати, вони б цього не сказали, тобто вони би дійсно пішли шукати інших спеціалістів/спеціалісток. Значить, ми їм цікаві. Значить, вони розраховують на те, що ми їх розуміємо й ми допоможемо. Оце дуже цінно. А також те, що вони прийшли на навчання і спочатку навіть не знали, що обрали. А зараз вони говорять: «О! То це круто! І ми тепер хочемо працювати». Не зупинятися.

